

I. NYELV ÉS IRODALOM. TÖRTÉNELEM

JUHÁSZ GYULA KEDVENC SZAVAI

(Vázlat)

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

Kisdiák koromban az volt legbiztosabb jele a nyári vakáció közeli végének, hogy süldőlegény fiával együtt megjelent egy öreg kályhászmester a kályhák, kémények kitisztítása, rendbeszedése céljából. Megjelenésüket a gyerekhad részéről élénk érdeklődés és nehezen leplezett kuncogás kísérte. Nem mintha valami különleges, feltűnő vagy vonzó tulajdonsággal rendelkezett volna a tisztos honi ipar e két kiváló képviselője, hanem egyszerűen azért, mert minden szóbeli megnyilatkozásuknak elmaradhatatlan velejárója volt a »teszem azt« kifejezés. Családi körben sohasem is emlegettük őket másként, csak úgy, hogy az öreg vagy ifjú »teszem azt«.

Kell-e hangsúlyoznom, hogy ez a kis gyerekkori emlék világosan megmutatja az elhangzott szó és a beszélő egyéniség elválaszthatatlan kapcsolatát, a beszédbeli megnyilatkozásoknak azt a mindenkor jelen lévő sajátosságát, hogy a nyelvi jelek a beszélő gondolatát tolmácsoló objektív tartalom közlése mellett valamilyen módon mindig átszövődnek a beszélő egyéniségéből fakadó különböző szálakkal, a beszélőnek az éppen adott helyzetben megnyilvánuló szándékával, érzelmi, akarati beállítottságával; más szóval a nyelvnek egészében és a nyelvi megnyilatkozásokban felhasznált elemeknek külön-külön is kettős arculatuk van: egy közösségi, mely lehetővé teszi, hogy a hallgatóban ugyanazok a tudattartalmak aktualizálódjanak, amelyek a beszélőt bizonyos, szociálisan ismert és elismert nyelvi jelek hangoztatására készítetik; és egy egyéni, mely ugyanezeket a közösségileg elfogadott nyelvi jeleket sajátos színezettel fonja át. A nem is olyan régen még erősen vitatott *langue—parole* dilemma így oldódik fel a nyelv dialektikus szemléletében [1].

A különböző nyelvi jeleket — adott esetben a szavakat — tehát nemcsak úgy tekinthetjük, mint bizonyos jelentések hordozóit, bizonyos fogalmak jelölőit, hanem úgy is, mint a beszélőtől kisugárzó érzelmi, akarati, képzeleti vagy egyéb szubjektív megnyilatkozásoknak a hallgatóhoz vezető és benne hasonló feszültségű áramot létrehozó kondenzátorokat, energiaforrásokat [2].

Nyilvánvaló, hogy a különböző szavak még egyazon beszélő ajkán sem lesznek mindig ugyanolyan érzelmi telítettségűek, hanem éppen ellenkezőleg még az azonos szavak is változtatják kifejező értéküket, másféle szituációban másféle expresszív hatást váltanak ki. Közismert az a kis anekdota, amikor

egy hetyke legény betér a kocsmába, s kalapját odavágja a szemben levő fogasra. Azaz, csak szeretné, de a kalap leesik a földre. »A nyavalya törjön ki!« — mondja erre a legény félhangon, csak úgy magának. Fölveszi a kalapot, s újra megcélozza a fogast. De ismét sikertelenül. »A nyavalya törjön ki!« — mondja most már dühösebben a legény. Harmadszor is nekirugaszkodik, s ezúttal célba talál. »Törjön ki a nyavalya!« — hangzik föl hősünk szájából most már a diadalmas elégedettség spontán kifejezése.

Kérdés már most, vannak-e olyan szavak, s ha vannak, melyek azok, amelyeket úgy tekinthetünk, mint egy-egy beszélőnek (írónak) egyéniségét legjellegzetesebben kifejező, leghívebben tolmácsoló eszközöket. Persze nem közvetlen megfelelésekre gondolok, s nyilván nem kell bizonygatni, hogy ilyeneket hiába is keresnénk, amint az ún. hangszimbolika képviselői is hasztalan igyekeztek az egyes hangokat bizonyos érzelmekeltő erővel felruházni [3]. Az egyes szavaknak sem tulajdoníthatunk ilyen vagy olyan állandó expresszív értéket. Az effajta kísérletek ma már rég meghaladtak, és Zsirai Miklós találó kifejezésével nem lépnék túl a kávéházi grafológia színvonalát [4].

Mindez persze csak a feladat bonyolult voltára s a megállapításokkal való óvatosságra int, de legkevésbé sem ment fel a szó és beszélő összefüggéseinek elemző vizsgálata alól.

Régebben is folytak már efféle kutatások, csakhogy a régi felfogás elsősorban a különleges, a feltűnően újszerű és ezért a beszélő (író) sajátosan egyéninek vélt szavait, főleg az »esméretlen« szavakat méltatta figyelemre. Fél évszázaddal ezelőtt pl. Rubinyi Mózes, (aki nálunk úttörője az egyéni szókinés áttekintő, rendszerező vizsgálatának) Mikszáth könyve bevezetőjében még azt mondja, senkit sem érdekel, hogyan és hányszor használja Mikszáth az olyan közkeletű szokat, mint pl. az *asztal* [5].

Az újabb lexikográfiai és stilisztikai kutatások azonban más eredményre vezettek. Különösen az írói szótárak készítése, egyes írók, költők szókinésének szótári feldolgozása jár igen sok tanulsággal [6]. Elsősorban azzal, hogy reális képet csak akkor kaphatunk, ha a vizsgálat tárgyául választott író, költő teljes szóképzését vesszük figyelembe, s nem innen-onnan kiragadott példákban, hanem mindig az írók által fölhasznált teljes szókinésből vonjuk el megállapításunkat. Ha ui. tételeinket csupán kiragadott példákkal illusztráljuk, mindenkor fennáll az a lehetőség, hogy téziséinkkel egy antitézis helyezhető szembe, mely szintúgy igazolható néhány példával. Tehát nem a tényanyag meggyőző valóságából szűrődnek le egyes szabályszerűségek, hanem a vizsgáló egyén a maga szubjektív megérzéséhez keres (s legtöbbször talál is) egy-egy látszólagosan vagy valóságosan igazoló példát. Így, ilyen kiragadott példák hamis beállításával lehetett annak idején Petőfit a népi durvaságok, a parlagiasság, Adyt az értelmetlenségek költőjének minősíteni [7]. Így lehetett Juhász Gyulát is a sóvárgó szerelem és a szelíd tiszai táj melankólikus énekesének elkönyvelni, elhallgatva költészetének és prózájának azt az igen tekintélyes hányadát, melyben a költő erőteljes haladásvágya, nem egyszer a forradalmiságot súroló kemény hangja nyer félreérthetetlen kifejezést [8]. Ezzel szemben ha olyan valóságos, kétségbe nem vonható tényekből indulunk ki, hogy pl. Goethe összes műveinek mintegy 400 000 szava közt a *schön* 13 000, a *klar* 9000, a *gesund* 1300 alkalommal fordul elő [9]; ha ugyanígy számszerűen kimutatjuk, hogy Juhász Gyula

összes verseiben a *boldog* szó csaknem ugyanannyiszor fordul elő, mint a *bús*, az *élet* említése két annyiszor szerepel, mint a *halálé* [10], akkor olyan objektív értékű nyersanyaggal dolgozunk, mint az építész a téglákkal vagy előregyártott épületelemekkel. Ez a vizsgálati anyag a maga materiális valóságával sokkal realisabb és konkrétabb eredményekhez juttat el, mint az egyéni intuíciókon alapuló és ahhoz igazolást kereső eljárás mód. Az egyéni szókincs megfelelő elemző vizsgálatával föltárul a költő felfogása a világról, ahogyan az a művész egyéniségében benne él. A szavakon keresztül kibontakozik a költő egész-érzés-, élmény- és eszmevilága, megmutatkozik egyénisége. A szó a jellem szimbólumává válik [11].

A szókincs elemző vizsgálatának ezt a nyilván leghelyesebb módszerét ismerte föl igen fejlett érzéssel éppen Juhász Gyula, amikor Petőfiről szólva fölsorakoztatja a költő használt tulajdonneveket: »Homér, Xerxes, Szokratesz, Caesar, Cassius, Brutus, Osszián, Petrarca, Tell Vilmos, Shakespeare, Byron, Rousseau, Desmoulins Camill, Napóleon, Beaurepaire, Latour. Ezek a nevek olyan komplexumot adnak, amelyből *kellő lélekelemzéssel* Petőfi egész érzelm- és gondolatvilága kideríthető« [12].

Ha egy írói, költői egyéniséget az általa használt szókinccsen keresztül akarunk megismerni vagy róla alkotott véleményünket ellenőrizni és kiegészíteni, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a költői oeuvre-ben szerteszórtan megnyilatkozó érzések, élmények, gondolatok, meglátások és megjegyzések nyelvi kifejezésében vannak bizonyos állandó, mindig vissza-visszatérő elemek. A költői szókincsnek az ilyen alapszókknak vagy lényegszókknak nevezhető szavait [13] elsősorban nem a ritka, egyéni szók, hanem éppen a leggyakrabban használt, közismert szavak között találjuk meg. Persze nem tekinthető egyedüli zsinórmértéknek a puszta számszerűség. Egyébként is a leggyakoribb szavak kiválogatása nem csupán technikai, manuális művelet. Több öknél fogva sem az. Először is azért nem, mert a leggyakoribb szavak kiválogatását nem építhetjük a puszta szószatisztikára. Vannak szavak, amelyek minden írónál, beszélőnél gyakran szerepelnek. Pl. egyes melléknevek, mint *kis*, *nagy*; névmások: *mely*, *aki*; kötőszók: *és*, *hogy* stb. Ezeknek a szavaknak számbeli előfordulása és főleg felhasználásmódja egyáltalán nem közömbös ugyan, mégis ezek semleges értékű szavak, kevésbé kapcsolhatók egy-egy egyéniséghez. Vannak viszont olyan szók, amelyek föltétlen és közvetlen összefüggést mutatnak egy-egy költő, író életével, egyéniségével, hozzátapadnak egy-egy költői műhöz. Gondoljunk csak Petőfi *alföld*, *szabadság*; Ady *vér*, *titok*; Jókai *fiskális*; Mikszáth *tekintetes*; Tömörkény *violenzia* szavaira. Juhász Gyula szókincsében is bőven találunk olyan fogalmakat jelölő szókat, melyeket a költő egyéniségéhez szorosabban hozzátapadóknak kell tekintenünk: *alkony*,-at, *álmodó*, *álom*, *bánat*, *béke*, *bú*, *csönd*, *dal*, *ég*, *éj*, *éjszaka*, *élet*, *elmúlás*, *feledés*, *fény*, *gyász*, *hegedű*, *himnusz*, *hit*, *hold*, *ifjúság*, *ige*, *illat*, *jövő*, *lélek*, *május*, *mámor*, *messzeség*, *magány*, *nép*, *nő*, *nyár*, *nyugalom*, *ősz*, *pompa*, *puszta*, *rím*, *robot*, *róna*, *sír*, *sóhaj*, *sors*, *szem*, *szépség*, *szín*, *szív*, *szó*, *táj*, *tavas*, *temető*, *tenger*, *út*, *vágy*, *végtelenség*, *vers*, *virág*;

álmodik, *ballag*, *borong*, *búg*, *csillog*, *dalol*, *dereng*, *dúdol*, *elmúlik*, *énekel*, *érez*, *fáj*, *fest*, *föltámad*, *harsog*, *hervad*, *hisz*, *hull*, *ír*, *iszik*, *jő*, *kél*, *köszön*,

leng, lobog, néz, ölel, pihen, ragyog, remél, ringat, robog, sír, szenved, terem, téved, tűnik, vár, virraszt, zeng, zokog zúg;

áldott, árva, balga, bánatos, beteg, boldog, borús, bús, csöndes, dalos, dús, égi, fájó, forradalmas, forró, földi, gőgös, halk, halott, hú, hús, idegen, igaz, komor, mély, magányos, messzi, ódon, örök, ősi, rőt, szent, szűz, tavaszi, titkos, vak, végtelen [14].

Másként kell minősíteniük az olyan szókat, amelyek a köznyelvi vagy irodalmi használatban is viszonylag ritkák. Az ilyeneknek már néhány előfordulása is gyakori használatúnak számít, és jellemző az íróra. Juhász Gyula szókincséből is idézhetünk ilyenféle jellemszókat [15]:

ábránd, borostyán, cézár, cimbora, éden, glória, hervadás, keserv, klastrom, kudarc, lidérc, madonna, mákony, mécs, megváltás, nász, odu, orom, örvény, pagony, palást, planéta, remete, smaragd, söntés, szonett, szökeség, táltos, vértanú, verbéna, zsoldár;

áld, áldoz, bandukol, borzong, dúl, elsuhan, huny, kondul, lankad, maraszt, meglengtet, méléz, nyú, pirkad, rebben, regél, riad, ró, suhan, tombol, vágdat, zenget, zsong;

acélos, álmatag, antik, borongó, bős, elboruló, gaz, hervatag, konok, kősza, kurta, méla, rút, szláv, talmi, turáni, zengő, zord.

A szavak mennyiségi csoportosításában ismét másként kell minősíteniük a különböző rétegnyelvekből átvett szókat; a gyakoriság mércéje itt is lényegesen alacsonyabb, mint a köznyelvben használatos szóknál. Ilyeneknek tekinthetők Juhász Gyula nyelvhasználatában a régies *imetten, estenden*; az idegen *epitáfium*; a tájnyelvi *sömlék, darvadozik* stb. [16]

A leggyakoribb szavakból kiindulva, s mindenkor az írói egyéniséghez tapadás nyomait keresve szükségszerűen el kell jutnunk azokhoz a szókhöz is, amelyek az irodalmi használatban valószínűleg egyáltalán nem fordultak elő Juhászt megelőzően s többnyire költőknél is csak ritkán, amelyek azonban magukon hordoznak valamilyen sajátos tulajdonságot, s esetleg egyetlen előfordulásukkal is a költőre jellemző szóvá válhatnak. Felhasználás módjuk, kifejező értékük és legtöbbször bizonyos alaki vonásuk a költői egyéniség valamilyen sajátos jegyének hordozójává avatja őket. Ilyenek lehetnek az esetleges szógyártások (*nakonxipán*) [17], de főleg a költő szóösszetételei és képzései [18]:

alkonyég, alkonyvéres, álomregiment, álomrózsa, álvigasz, angyalsereg, antikrisztus, anyasóhaj, aranyfonál, aranyház, aranyhímű, aranykehely, aranykereszt, aranykoszorú, aranymívű, átalad, átárad, átködlík, átnótáz, átszánt, átvágtat, átvilágol, azúrország, csillaghonvágy, csillagszerelem, csodaszellem, darabcsináló, elárad, elborulás, elcsöndesedés, elheverés, elpihenés, földvidulás, félhalál, felvonít, föligéz, fölpirkad, föltündöklík, fölzsong, gyászodú, hajnalég, halálközelség, hitteljes, iderémlík, igazságdárda, jószágvirág, lágvirág, őskert, összekerít, reklámbatár, szolgarobot, szőlőkoszorús, tűzrózsa, világvihar, visszaréved, visszaszállong, zöldernyős;

bíboros, borulásos, diadalmas, félsötétes, forradalmas, opálos, sirámos, sörényes, tavaszos, violás, fürgetegez, füvell, nőszni.

A költői szóképlet mennyiségi osztályozásában, a leggyakoribból a ritka, az általánosból a különleges felé haladva így sorakoznak katonás rendbe a szókincs egyes elemei. Bizonyosságul annak, hogy ha csak a ritka és külön-

leges vagy csak a gyakori és hétköznapi szokat keresnénk, vizsgálatunk egy-
oldalú, eredményünk torzított maradna. A közismert gyakori, valamint az
újszerű, ritka szavakat tehát nem egymással szembenállóknak kell tekinte-
nünk, hanem olyan egybetartozó láncszemeknek, amelyeknek jelenléte min-
denegyed író, beszélő szokincseiben szükségszerűen következik a nyelv főnebb
említett kettős arculatából: a nyelvi fölhasználásnak a közösségi készletből
táplálkozó, de az egyéni alakításokat, simítgatásokat sem mellőzhető állandó
hullámlásából. A nyelvközösség szóanyagának megannyi egyéni fölhasználása
így válik ösztönös vagy tudatos, de mindenkor alkotó tevékenységgé, mely-
ben a közösségi szavakat a beszélő többé vagy kevésbé, alig észrevehetően
vagy nagyonis magamutogatóan, de mindig megújítva, kiformálva illeszti
logikai, grammatikai rendbe [19].

A nyelvi jeleknek közösségi — egyéni kettős arculata arra is figyelmez-
tet, hogy a költői szavak vizsgálatában a számszerűség csak kiindulási alap,
segítő támpont lehet, legkevesbé sem maradhat végső cél, merész megállapí-
tásokra, következtetésekre feljogosító ítélet.

Egyébként is a szokincs statisztikai rendszerezésének még számtalan
olyan oldalhajlása van, amelyeknek mellőzése hamis képet mutatna, vagy
legjobb esetben féleredményre vezetne. Az Értelmező szótárnak immár ren-
delkezésre álló kötete pl. csábító vadászterületet nyújt egy-egy számszerű
összehasonlításra. Így megállapítható, hogy a magyar nyelvnek az Értelmező
szótárban kodifikált mintegy 60 000 szavával szemben [20] Juhász Gyula
mindössze 9000 szót használt föl. Az abc első betűje szerint kezdődő szavak
száma Juhász Gyula szókészletében csak 300 a szótár 2500 a kezdőbetűs sza-
vával szemben. Ezek a száraz tényadatok önmagukban kétségkívül kiabrándítól-
ag hatnak. Látszólag igen kedvezőtlen színben tüntetik fel Juhász Gyula
szókincsét [21]. A statisztikai számokkal azonban mindenképpen óvatosan
kell bánnunk. Nagyon helytelen volna egy ilyen számszerű egybevetésből
egyenes következtetéseket levonni. Éppen az Értelmező szótár tükrében ki-
derül ugyanis, hogy — jöllehet elvileg minden szó felhasználható a vers-
ben [22] — valójában az életnek s ennek megfelelően a köznyelvi szokincs-
nek számtalan olyan szava, sőt szócsoportja van, amely legalábbis ritkán
szerepel költői felhasználásban. A költői nyelv mindig csak bizonyos szem-
pontok szerint és csak bizonyos szűrőn át használja fel a köznyelvi szokincs
még oly egyszerű szavait is. Juhász Gyula szókészletéből hiányoznak az
Értelmező szótárnak olyan hétköznapi szavai, mint pl. — ismét csak az
a betűs szókezdet keretén belül maradván — bizonyos hivatali, közigazgatási,
foglalkozási megjelölések: *állatorvos, államrendőrség, állampolgár, alperes,*
altábornagy, államosít, állásnélküli; különböző ruhaneműk megjelölése: *alsó-
nadrág, alsószochnya, alsónemű*; idegen szavak, terminus technicusok: *alumí-
nium, ambíció, angora, antenna, antialkoholista, antifasiszta, analízis, analó-
gia, átromantika, allegórikus* stb. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy az
említett és még jócskán száporítható szavak nagy része összetett szó vagy
olyan, amely már hosszúságánál, akusztikai hatásánál fogva is nehezen illeszt-
hető versbe [23]. De ami a legfontosabb, szép számmal találunk Juhász Gyula
szókincsében is olyan szavakat, melyek kimaradtak az Értelmező szótárból.
Így elsősorban tulajdonnevek: *Ábrahám, Ádám, Ahasvér, Ajtony, Ady, Abády,*
Afrika, Amerika, Anakreon, Anasztázia, Anatole, Ancsa, András, Anna,

Anonymus, Árpád, Arthur, Attila, Ázsia; szóösszetételek, mint amelyeket az imént már elég tekintélyes számban láttunk. Még inkább költőnk javára billen a mérleg, ha nemcsak a felhasznált szavak számát, hanem felhasználási módját vesszük tekintetbe. Pl. a *bús* melléknévnek az Értelmező szótár mindössze négy jelentésváltozatát tünteti fel, Juhász Gyulánál ugyanennek a szónak kereken félszáz jelentésárnyalatát figyelhetjük meg [24]. Az *és* (*s*) kötőszónak az Értelmező szótárban felsorakoztatott tizenhat-féle funkciója megduplázódik Juhász Gyula költői felhasználásában, abban a 6000 előfordulásban, melyet költőnk összes versei közt hosszú-hosszú láncba fűzhetünk.

A szavak számszerű vizsgálatában az a szempont sem mellőzhető, hogy van olyan szó, amelyik önmagában ugyan ritkán fordul elő költőnkénél, de annál gyakoribbak továbbképzett vagy összetételes alakjai. Pl. a *fa*, *sír* főnevek az alábbi összetételekben szerepelnek: *akácfa, babérfa, bitófa, csodafa, fejfa, fűzfa, gesztenyefa, nyárfa, olajfa, szilvafa, topolyafa, faág, fakoporsó, falevél, falomb; sírbolt, sírdomb, sírhalom, sírhant, sírkert, sírvers*. Ez pedig arra utal, hogy nemcsak a szók, hanem a szóelemek mennyiségi vizsgálata is igen tanulságos, el nem hanyagolható a költői szókincs vizsgálatában. (Gondoljunk a főnnevek felsorakoztatott *-ás*, *-és* képzős főnevek, ill. *-s* képzős melléknévek gyakoriságára a saját alkotású szavak között. Így a költő szóalkotó műhelyébe is bepillantást nyerünk.) Megállapítható az is, hogy Juhász Gyula igen nagy számban használja az *el* igekötős igéket. A szótárainkból hiányzó ilyen összetételek találhatók nála: *elálmodozik, elandalít, elhever, elkérdez, ellebeg, elmuzsikál, elrévedezik, elszenved, eltörődik, elül, elvirul*; továbbá: *elborulás, elcsöndesedés, elheverés, elpihenés* [25].

Mint az imént láttuk, nem közömbös annak számbavétele sem, hogy milyen közkeletű szók hiányoznak a költő szótárából.

Vizsgálni lehetne még a költői szókincs egészét vagy annak alap- és jellemzőit abból a szemszögből is, hogyan oszlanak meg köztük a konkrét és elvont jelentésű, továbbá az optimisztikus vagy pozitív jellegű és a peszsimizmust sugárzó vagy negatív tartalmú szavak stb., stb. [26].

Juhász Gyula szókincsének itt követett elemzésével az volt a célom, hogy olyan általános érvényű, objektíve megállapítható vonásokra utalhassak, amelyek lehetővé teszik az írói szókincs minőségi rendszerezését a statisztikai adatoknak mint konkrét tényanyagnak alapján. Az eddigi vizsgálódásból leszűrhető első alaptétel szerint egy írói szókincs reális rendszerezése csakis a teljes írói szókészlet mennyiségi adatai alapján (tehát nem többé-kevésbé ötletszerűen, szubjektíve kiválogatott szavakkal) történhet. Ha a szavak minősítésének célja — mint a jelen esetben — egy költő kedvenc szavainak megállapítása, akkor az előzőekben jelzett objektív fogódzók felhasználásával három kategóriát különböztethetünk meg:

1. *Alapszavak*: Ilyeneknek tekintem azokat az írói leggyakrabban előforduló szókat, melyek a köznyelvben is használatosak, a költő is azonos jelentésben alkalmazza őket. (Vö. *alkonyat, bánat, álmodik, ballag, áldott árva* stb.)

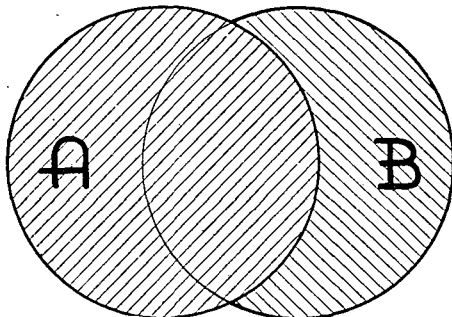
2. *Jellemzőszavak*: A köznyelvben szintén ismert, az írói, költői nyelvben legalább néhányszor előforduló szók, melyek azonban jelentésben, (jelentésárnyalatban) vagy a felhasznált szó szerkezeti kapcsolatokban eltérnek a köz-

nyelvi szokástól. (Vö. *acélos*: Elnézem elmélázva a habot, Mely tiszta, zöld, acélos és ragyog; Már cseng a kard, már csendül a motívum, Acélos lesz a lég; *áldott*: Gazdag szegénység áldott orgiája; Áldott a te száz esti fényed.)

3. *Egyéni szavak*: A köznyelvi szóhasználatban nem szereplő szóalkotások (összetételek, képzések), továbbá tájszók, zsargonszók, archaizmusok stb., amelyek valamilyen módon (jelentésüknél, hangalakjuknál, felhasználás módjuknál fogva) közvetlen kapcsolatba kerülnek az írói egyéniséggel, az írói egyéniség valamely jellemvonásának kifejezői lesznek. (Vö. *sömlék*, *imeten* stb.)

**

Ha a költői szókincs vizsgálata pusztán mennyiségi, statisztikai oldalról ilyen sokszínű képet mutat, mennyivel nagyobb óvatosságra van szükség a szavak jelentésének, tartalmi vonatkozásainak és főleg kifejező értékének, a költői felhasználás módjának elemzésében. Rendszerezésre törekedve a kutató lencsét csak úgy tudjuk helyesen beállítani, ha megfelelő néző pontról, megfelelő síkban sikerül átvilágítani a költői szókincs élénk meredő szövevényes rengetegét. Egy helyben lehorgonyozva, minden szót azonos módon vizsgálva, aligha jutnánk reális eredményre. A legmasszívabb emelő daru sem tudja eljuttatni a szükséges anyagot egy építkezés minden pontjára. Csakis az ide-oda mozgatható, különböző távolságokra és energiakifejtésre alkalmas eszközök biztosítják a munka folyamatosságát, rendszerességét a fizikai fölhasználásban éppen úgy, mint a gondolatot materiális burokba szökkenítő nyelv építő anyagának, a szókincsnek elemző vizsgálatában is.

A = a közösségi tudatban élő szójelentés,

B = az egyéni felhasználás által létre jött jelentésmódosulás

A szavak jelentésének nem egyszer hajszál finomságú árnyalati megkülönböztetésében a szövegkörnyezet az a lefektetett sínpár, amelyen az egyes szavak jelentésárnyalatai végigtologathatók és a legmegfelelőbb helyre beállíthatók. Csakhogy az egyéni szókincs vizsgálatában nem a szavak általános, a köznyelvben használt jelentése vagy jelentéscsoportja érdekel elsősorban. Számunkra ez csak a norma, a viszonyítási alap. Az egyéni szókincs vizsgálatában azt keressük, hogy a költőnk által használt szójelentés hogyan viszonylik az általános értelmezéshez. Lehetséges, hogy e kettő pontosan fedi

egymást. A szó egyéni felhasználású, ún. alkalmi jelentése természetesen sohasem szakadhat el teljesen az általános értelmezéstől, hiszen akkor megszűnne a szó legelemibb közösségi funkciója, nem volna alkalmas eszköz az emberek közötti érintkezés, a gondolatcsere lebonyolítására. Leggyakoribb a részleges egyezés esete: az egyéni felhasználás valamilyen módon rendszerint csavarint egyet a közösségi tudatban élő, lexikalizálódott jelentéstartalom, mint amikor két azonos pénzdarabot nem egészen pontosan illesztünk egymásra.

Egy példa: minden magyar beszélő előtt ismeretes, világos a *halk* 'nem hangos, finoman csendes' jelentésű szó. Ez az alapjelentés nem változott meg lényegében akkor sem, ha Juhász Gyula így alkalmazza: *A Tiszaparton halkan ballagok*. Ugyanakkor azonban az olvasó érzi, hogy ebben a verssorban a *halk* különleges, egyéni jelentésárnyalatot, valamilyen sajátos egyéni színezetet kapott. (Mellékes most, hogy ezt a különleges színezetet elsősorban a szinesztézia, a különböző érzékterületekről vett fogalmak egy szószerkezetbe vonása idézte elő.) Hogy a *halk* szó jelentésében bekövetkezett eltolódást érzékeljük, ahhoz elegendő az idézett verssor. De hogy ezt a változást konkrétizálhassuk, a szó kifejező értékét, stilisztikai funkcióját is megállapíthatjuk, ahhoz sokkal tágabb mezőre kell kitekintenünk. Meg kell vizsgálni az idézett kifejezés létrejöttének körülményeit, összefüggését azzal a beszédhelyezettel és azzal a környezettel, amelyben elhangzott, valamint azzal a beszélő egyéniséggel, akinek lelkében megfogamzott. Más szóval keresnünk kell a szó tartalmi, társadalmi, történelmi beágyazottságát, nemkülönben a költőiséget sugárzó szó művészi izzásba hozatalának eszközeit is. Csak ezeknek a különböző síkokban elhelyezkedő mégis sokszorosán összefüggő viszonylatoknak gondos elemzésével és felmérésével állapíthatjuk meg egy szó jelentésbeli és stilisztikai értékét. S ami a legfontosabb, ilyen értékelés alapján látjuk meg a költői egyéniség tükörképét az elemzett szóban. Ha pl. egy irodalmilag kevésbé tájékozott hallgatóság, mondjuk, alsóbb osztályú diákok előtt mutatunk rá idézett verssorunk alkalmi jelentésére és hangulatára, feltárjuk az egész versből kiszűrődő tartalmi, helyzetbeli összefüggéseket, nem feledkezve meg a formai sajátságokról sem (mint amilyen a szinesztézián kívül a sűrűn alliteráló *a* hang használata), s ezek alapján feltesszük azt a kérdést, hogy ki lehet e verssor szerzője, nem biztos, hogy a hallgatók egyhangúan Juhász Gyulára fognak szavazni. De aligha fogja az idézett verssort valaki Petőfinek vagy Adynak tulajdonítani.

Mindez tehát azt mutatja, hogy a költői szókinccs elemzése nem nélkülözheti a szó előfordulási körülményeinek: a szövegtér környezet tartalmi vonatkozásainak, társadalmi, történelmi gyökereinek s az ezekhez elválaszthatatlanul hozzátapadó művészi, formai sajátságoknak sokrétű vizsgálatát. Csakis ilyen módon juthatunk el ahhoz az eredményhez, amely a költői szókinccs vizsgálatának legfőbb célja és feladata: összeszededegetni azokat a többnyire apró mozaikkövecskéket, amelyekből végső soron kirakható egyfelől a költő egyéniségének, jellemének, világnézetének képmása, másfelől megismerhető és rendszerezhető azok a művészi, formai eszközök, amelyek a szavak felhasználását költői hatásúvá teszik.

Az a tény, hogy egy szó számos jelentésárnyalattal, a tartalmi összefüggéseknek és kifejezésmódok lehetőségének csaknem végeláthatatlan sorával

rendelkezik, világosan mutatja, hogy a költői szókincs elemzésének nincsenek és nem is lehetnek kitaposott útjai, sematikus módszerei. Lehetnek azonban, és bizonyára vannak is olyan alapszempontok, amelyek a költői szókincs elemzését, áttekintését megkönnyítik. A további feladatunk tehát nem lehet más, mint egyes szavak elemző vizsgálatán keresztül megkeresni és megállapítani az analízis módszerének elvi alapjait. Lássunk egy példát!

Juhász Gyula *béke* szavának előfordulásaiban az alábbi jelentésárnyalatokat figyelhetjük meg:

1. (A háborúval ellentétes, békés, nyugalmas állapot, békesség), a) (A költő számára) Robogva jön... Harmincadik évem... hoz-e végre békét, Csöndes őszök ékét? (361) [27], Ó tiszaparti holdas éj, te mély, Szívembe csöndet és békét zenélj (445), ha gyermekszemekbe nézhetek, Melyek reményt és békét fénylenek, Nem kell nekem Grimm, Andersen se kell, Megvan az út, mely oda vezet el (546), Fekete hídján a halálnak, Fehér szűz jött az életembe. Júlia Békéje, láza és szerelme (378), Ó emberek szeretni kell a földet... Ezt hirdeti... egy magányos, Bánatos ember,... Ki... vágnak, reménynek rég békét izent (352); b) (Egyes embercsoportok számára) Tiétek a harc és Tiétek a béke (216); c) (Az egész emberiség számára:) nézz ránk, új világ!... A fiaink víg békén éljenek (473), E nagy napon, hol emlék s béke leng, A bús bitókra hittél nézzetek! (468), derengjen A boldog béke már a föld felett (528), mikor lesz béke és derű? (699), Én úgy szeretném, ha... a béke fénye égne mindenki lelkében (851), Vén harcos, én ma békét hirdetek (659), Az örök béke zászlaja lebeg (859),

2. (Békés nyugalmas állapot — metafórikusan:)

Legszebb virág a béke (399), És nem lesz a bitófán mártírhalt a Béke (762), legszebb győzelem a drága béke (434), A béke száll nagy, szürke lepedőn (431), A harc nekik csak konc, vásár a béke (522), (Azonosítva a munkával:) A munka a rend és a béke (504), A munkát dalolom... A béke ő, a haladás igazság (552);

3. (Békesség, nyugalmas állapot, melyet valamely természeti jelenség áraszt:)

Az élet csöndje ez a béke, A nyugalom e nagy tenyészet (872), nyugodt szemmel nézhessem... A hold világát, e szép égi békét (501), Szeretem e világnak minden gyönyörűségét... A márciusi zsongást, a decemberi békét (762), A holdas éj békét dalol (457); (Az öregség nyugalma:) Elnézem... Ez öreget... napáldozatja csupa csönd és béke (672); (A halál nyugalma:) alszik az Úr békéjében (111), Gondolj... a halálra, mely békébe pólyál (334).

A *béke* szóval kapcsolatban idézett versek egy harmada az 1914—18-as évek terméke, tehát nyilvánvaló és természetes is, hogy ebben az időszakban foglalkoztatta a költőt leginkább a béke gondolata.

A *béke* nála annyi, mint *békesség*, elsősorban a lélek *békéje*, mely persze föltételezi a fizikai békét is. Ezt a békét a költő egyértelműen, teljes szívvel, föltétel nélkül óhajtja. Tehát Juhász Gyulát bátran nevezhetjük pacifistának. E megjelölés elmarasztaló súlyát azonban lényegesen enyhíti az a tény, hogy ezt a békét a költő nemcsak sajátmagának, hanem az egész emberiségnek kívánja. Elítéli azokat, akik visszaélnék a béke szentségével, akiknek »vásár a béke«; világosan látja és hirdeti, hogy az életet fenntartó, előre vivő munka alapfeltétele a béke. Ebben az azonosításban, a békének a munkával, a hala-

dással és igazsággal való egyenlőségében határozottan megmutatkozik a költő szociális (de nem szocialista) gondolkodása. Itt legközelebb jut a költő világnézete a mi felfogásunkhoz, a marxizmushoz, Ennyivel azonban be is kell érünk. Minden további megállapítás vagy következtetés — erőltetett volna. De ez a kis mozaikkocka is megmutatja, milyen szoros összefüggés van a költői szóhasználat és a világnézet között.

JEGYZETEK

- [1] A langue-parole kérdés visszhangjára nézve l. főleg a III. orsz. nyelvész-kongresszus ált. nyelvészeti és stilisztikai vitáját. (Ált. nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet 1956.)
- [2] Vö. Havas L. találó megállapítását: »A nyelv nem csupán gondolataink semleges közlésére szolgál, hanem olyan tudattartalmak kifejezésére is, melyeket érzelmeink sajátos módon átszíneznek.« (NyK. LVII, 226.)
- [3] A gazdag irodalomból itt csak Rubinyi M. történeti áttekintésére utalok (Nyelvtudomány IV, 1.). Rövid összefoglalást nyújt Zolnai Béla is Nyelvmetafizika? c. dolgozatában (Acta Univ. Szeged, 1939, ill. Nyelv és stílus 1957, 226—232.)
- [4] A szó hangulati értékének vizsgálatával kapcsolatban is elsősorban Zolnai Béla dolgozataira utalhatok. Vázlatos áttekintést nyújt Benkő László is: A szó mint stíluselem (Szegedi ped. főisk. évk. 1956.)
- [5] Rubinyi Mózes, Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve 1910.
- [6] Napjainkban szerte a világban nagy lendülettel folyik az írói szótárak szerkesztése. A nálunk készülő Petőfi, Juhász Gyula és József Attila szótárak mellett említsük meg az olyan jelentősebb vállalkozásokat, mint a szovjet Puskin, a német Goethe, a lengyel Mickiewicz, a román Eminescu szótárak munkálatait.
- [7] Pl. Császár Ferenc azért támadja Petőfit, mert »a pórok legalsóbb, legnyersebb osztályának énekel«. Irod. Ór 1845. 4. — Közismert Ignotus megjegyzése Adyról: »Kutya legyek, ha értem, de szép!« (Kommentálja Földessy Gy, Ady minden titkai. Bev.)
- [8] Vö. Kispéter András, Juhász Gyula 1956. (főleg 144—170.)
- [9] Wissmann W, Über das Goethe-Wörterbuch (Veröffentlichungen des Inst. f. D. Sprache u. Lit. H. 1. Berlin, 1954.)
- [10] A készülő Juhász—szótár adatai alapján.
- [11] Vö. Schadewaldt W, Das Goethe-Wörterbuch. Eine Denkschrift. Goethe. Neue Folge des Jahrbuchs der Goethe Gesellschaft. XI. Bd. 1949. Weimar, Böhlau, 1950, 293—305.
- [12] Örökség 2, 223.
- [13] »Grund- u. Wesenswörter« (Schadewaldt, im. m., 209.)
- [14] Itt és a következő felsorolásokban is csak fogalmi tartalommal bíró közszókat idézek. De ugyanígy lehetne felsorakoztatni a tulajdonneveket vagy a különböző formaszókat (névutók, módosító szók, kötőszók) is.
- [15] Azt, hogy egy szó mikor gyakori és mikor ritka a köznyelvi használatban ma még csak sejtjük és érezzük, de nem tudjuk. Egyelőre olyan, nem nyelvtudományi igényrel összeállított adatokra kell szorítkoznunk, mint Nemes Zoltán szóstatistikája. (Egys. magyar gyorsírás szótára 172.) Juhász Gyula jellemző szavai is csak akkor lesznek majd teljes biztossággal összeállíthatók, ha megfelelő adatok, viszonyítási alapok állanak rendelkezésre más költők, írók szókészletéből.
- [16] *Sömlék* a Szegedi szótár értelmezése szerint 'homokbuckák közt laposabb szénatermő hely'; *darvadozik* 'kellemesen, meghitt társaságban tölti az (esti) időt'. (Vö. Mészöly G, Juhász Gy. darvadozása és Petőfi rónája. Nyelv és Irod. Szeged, 1955, 7—13.)

- [17] Voltaképpen nem Juhász Gyula szava, hanem Gulácsy Lajos festőművészé 'különös, elképzelt ország' (vö. 18. jegyz.).
- [18] Hogy valójában melyik szóalkotás fűződik Juhász Gyula nevéhez, arra nézve legfeljebb az akadémiai Nagyszótár adatai nyújtanak tájékoztatást. Am egy író, költő »saját« szavainak nem csak az olyan szókat tekinthetjük, amelyeket ténylegesen maga alkotott, hanem azokat is, melyeknek irodalmivá, közhasználatúvá tételét az író ösztönösen vagy tudatosan magára vállalja. (Vö. Lőrincze L, M. nyelvhelyesség. 1957, 64.)
- [19] A közösségi nyelvi jelek fölhasználásában megmutatkozó alkotó tevékenység jól megfigyelhető az azonos tudattartalmakat ismétlő beszédben. Jó példát nyújt erre a szájhagyományban élő folklór anyag meg-megújuló továbbgyűrűzése. A népi hagyománykincs átadásában megnyilvánuló alkotó tevékenységre mutat rá Ortutay Gyula is. (Variáns, invariáns, affinitás. II. Oszt. Közl. IX, 195.)
- [20] Az Értelmező szótár szerkesztőségének közlése alapján.
- [21] Ha lehetséges ilyen összevetés, érdemes figyelembe venni, hogy (a Goethe-szótár szerkesztőségének szíves tájékoztatása szerint) Goethe kb. 90 000 szót használ a Juhász Gyuláét sokszorosan meghaladó életművében. Tehát a megírt művek mennyisége és a fölhasznált szavak aránya Juhász Gyulára nézve sem kedvezőtlen.
- [22] Vö. Komlós A, A költőiség és a mai m. líra. Csillag 1952, 604; T. Lovas R, Milyen szavak valók a versbe? Nyelvművelő 1956, 365; úgyszintén Szorokin, NYIK. V, 227; másként Gvozgyev, NYIK. V, 187. stb. A vita főleg a provinciálizmus szépirodalmi fölhasználása körül folyt. Erre nézve összefoglalóan l. MNy. LII, 517.
- [23] A szavak hosszúságának verstani értékére nézve l. Horváth J, Rendszeres magyar verstan 1952; stilisztikai vonatkozásaira nézve: Vértés E, Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez, NyK. LV, 174; Sok idevágó kérdést tárgyal Gáldi L, Vers és nyelv (Nyelvünk a reformkorban 1955.). A további irodalomra jó tájékoztatást nyújt Péczely L, A tartalom és versforma összefüggésének néhány kérdése. (Pécsi ped. főisk. évk. 1956.)
- [24] Benkő László Juhász Gyula *bús* szava. Nyr. LXXXII, 351.
- [25] Az *el* igekötőnek ebben a buja tenyészetében a szóelem ősisége mellett a szegedi nyelvhasználatnak is bizonyára szerepe van. (Vö. Benkő László, Juhász Gyula ő-zése Nyr. LXXXIII, 405.)
- [26] A szinkron szempontú vizsgálatok mellett nem hanyagolható el a szavak diakronikus rendje sem. Nem közömbös pl., hogy a szavak a költői pályára egészen végigvonulnak-e, vagy csak bizonyos szakában jelentkeznek, ill. fordulnak elő nagyobb számban. Megfigyelendő a kezdő évek szóismétlése, a szókincs gazdagodása is; stb.
- [27] A zárójelben közölt számok a »Juhász Gyula összes versei« (1959) kötet lap-számait jelzik.

ЛЮБИМЫЕ СЛОВА ПОЭТА JUHÁSZ GYULA

Л. Бенке

Автор стремится определить на основе исследования лексики поэта Juhász Gyula количественную и качественную классификацию писательской лексики. По его установлению классификация писательской лексики, между прочим отбор любимых слов писателя, возможна лишь, если взять во внимание статистические данные целой лексики писателя, как реального фактического материала. Но количественные данные могут служить только в качестве исходного пункта; квалификацию количественных групп можно провести только посредством тщательного анализа поодиночного нахождения слов, т. е. посредством функционального воззрения. Для отбора любимых слов автор устанавливает три категории: 1. Основные слова, которыми считаются те чаще всего употребляемые слова, которые известны и в обиходном языке, и поэт

употребляет их в прямом значении; 2. характерные слова: также известные в обиходном языке, употребляемые поэтом в крайней мере несколько раз слова, которые в оттенке значения или в конструкции предложения показывают отклонения от обычного. 3. Индивидуальные слова: неизвестные в обиходном языке составные слова, словообразования, областные слова, архаизмы и т. д., которые определенным образом (из-за их значения, звуковой формы, метода употребления) непосредственно связаны с личностью писателя и становятся выразителями определенной характерной черты писательской личности.

LIEBLINGSWÖRTER DES DICHTERS GYULA JUHÁSZ

von

L. BENKÓ

Der Verfasser sucht auf Grund eingehenden Studiums des dichterischen Wortschatzes von Gyula Juhász jene allgemeingültigen, objektiv feststellbaren Merkmale, die die quantitative und qualitative Systematisierung des Wortschatzes eines Schriftstellers ermöglichen. Seiner Feststellung nach kann die Kategorisierung des schriftstellerischen Wortschatzes, und innerhalb desselben die Aussonderung der Lieblingswörter eines Schriftstellers, nur auf Grund der statistischen Daten des vollständigen schriftstellerischen Wortschatzes, als realem Tatsachenmaterial erfolgen. Die quantitativen Daten können aber nur als Ausgangspunkt dienen die Qualifizierung der quantitativen Gruppen hat durch sorgfältige Analyse des einzelnen Vorkommens der Wörter, also ausschließlich auf Grund funktioneller Betrachtung derselben zu geschehen.

Zum Zweck der Auswahl der Lieblingswörter stellt der Verfasser drei Kategorien, auf: 1. Grundwörter: als solche betrachtet er jene, bei dem Schriftsteller am häufigsten vorkommenden Wörter, die auch in der Umgangssprache bekannt sind und die der Schriftsteller in derselben Bedeutung gebraucht. 2. Charakterwörter: in der Umgangssprache ebenfalls bekannte, beim Schriftsteller zumindest einigemal vorkommende Wörter, die aber entweder in ihrer Bedeutung (Bedeutungsnuance) oder in der Anwendung wortkonstruktorlicher Verbindungen von dem Gebrauch der Umgangssprache abweichen. 3. Individuelle Wörter: in der Umgangssprache nicht gebräuchliche Zusammensetzungen, Ableitungen, ferner mundartliche Ausdrücke, Archaismen usw., die auf irgendeine Weise (durch ihre Bedeutung, Klangform, die Art ihrer Anwendung) mit der dichterischen Persönlichkeit in direktem Zusammenhang stehen, die zum Ausdruck irgendeines Charakterzugs der Individualität des Schriftstellers werden.